

ДО ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ І САМОСВІДОМОСТІ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

У статті розкриваються питання національного виховання шкільної молоді як одного із стратегічних завдань реформування сучасної української освіти. Автор зупиняється на умовах та чинниках виховання національної свідомості і самосвідомості учнів старшої школи: усвідомлення необхідності процесу становлення з моменту народження дитини; наявність у вчителів глибокої переконливості в необхідності належного національного виховання молоді; розкриття сутності національної ідеї; визнання важливості процесів національної ідентифікації та самоідентифікації особистості.

Ключові слова: процес національного виховання, національна свідомість і самосвідомість особистості, умови і чинники національного виховання.

В статье раскрываются вопросы национального воспитания школьной молодёжи как одного из стратегических заданий реформирования современного украинского образования. Автор останавливается на условиях и факторах воспитания национального сознания и самосознания учеников старшей школы: осознание необходимости процесса становления с момента рождения ребёнка; наличие у учителей глубокой убежденности в необходимости надлежащего национального воспитания молодежи; раскрытие сущности национальной идеи; признание важности процессов национальной идентификации и самоидентификации личности.

Ключевые слова: процесс национального воспитания, национальное сознание и самосознание личности, условия и факторы национального воспитания.

The paper reveals the issues of national consciousness education of school young people as one of strategic tasks for modern Ukrainian education reformation. The author goes into detail on: some conditions and factors of national consciousness education and self-consciousness of school young people; teacher's deep conviction in necessity of right national education among young people; revealing the essence of national idea; recognizing the significance of the processes of personal national identification and self-identification.

Key words: process of national education, personal national consciousness and self-consciousness, conditions and factors of national education

Постановка проблеми. Національне виховання шкільної молоді є одним із стратегічних завдань реформування сучасної української освіти. Це знайшло

відображення

у Національній доктрині розвитку освіти, Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Концепції громадянської освіти в Україні”, “Концепції національного виховання”, низці нормативних документів. Його успішна реалізація є провідною умовою розвитку всіх сфер суспільного життя в Україні, що забезпечує високий рівень її самопрезентації у світовому співтоваристві.

З огляду на це, особливого значення набуває виховання національної самосвідомості старшокласників, формування у них здатності до толерантних взаємин у полікультурному світі.

Виховання національної самосвідомості у старшому шкільному віці відбувається в умовах активізації потреб і мотивів старшокласників: професійного і життєвого самовизначення; утвердження світогляду, стійкої системи ціннісних орієнтацій і ідеалів; пошуків власної ідентичності [7].

Проте значна частка старшокласників, насамперед тих, хто проживає в урбанізованих центрах, мають низький рівень національного самоусвідомлення, нерідко й зовсім не ідентифікують себе з українською нацією. Етнонаціональне відчуження виявляється у таких якостях, як національний нігілізм, почуття національної меншовартості, байдужість до долі рідного народу, небажання реалізувати творчий потенціал і знання для примноження здобутків своєї країни [2].

Аналіз актуальних досліджень. В історичному ракурсі підґрунтям національного виховання в Україні можуть слугувати праці О. Духновича, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. На сучасному етапі питання національного виховання (різні аспекти) досліджено українськими вченими І. Бехом, Л. Биркуном, С. Борисовою, С. Ніколаєвою, І. Підласим, В. Плахотником, О. Савченко, Н. Скляренко та ін.

Аналіз сучасних педагогічних досліджень свідчить, що проблема виховання національної свідомості і самосвідомості школярів пов’язується

з розвитком у них громадянських ціннісних орієнтацій, сприйняттям національних цінностей як морально-етичної та естетичної складової частини національного виховання, що мотивує власну життєдіяльність, формуванням національного світогляду і вихованням комплексу особистісних якостей та рис характеру, дидактичними аспектами підготовки вчителя до національного виховання.

Мета статті – розкрити питання національного виховання шкільної молоді як одного із стратегічних завдань реформування сучасної української освіти і схарактеризувати окремі умови й чинники виховання національної свідомості і самосвідомості учнів старшої школи

Виклад основного матеріалу. Національна самосвідомість особистості не може виникати, успішно розвиватись, удосконалюватися сама по собі, хоч би як інтенсивно і безперервно люди не піддавали виховання спеціальним, так би мовити, “строго локалізованим” виховним впливам [1].

Якщо педагог хоче виховати справді національно свідому особистість, то він повинен дбати, насамперед, про забезпечення одночасного формування в неї багатьох інших особистісних якостей, властивостей, можливостей, здатностей. У такої особистості відчуття глибокої спорідненості зі своїм народом, нацією мають органічно поєднуватися з уміннями діяти, відповідально ставитися до своїх обов’язків, з прагненням своєю працею принести найбільше користі для співвітчизників, держави [8].

Національна свідомість і самосвідомість є, власне кажучи, різними формами прояву того самого явища: якщо в національній свідомості відображається ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів, то в національній самосвідомості має місце оцінка людиною самої себе як носія, суб’єкта цих ставлень. Інакше кажучи, національна самосвідомість є відрефлексованим сприйняттям, а водночас ставленням й оцінкою, людиною себе як носія національної свідомості.

Існує декілька найважливіших умов, чинників, принципів виховання національної свідомості і самосвідомості особистості. Найзагальніше, принципово важливе положення, яке слід неодмінно враховувати при вихованні національної свідомості й самосвідомості, полягає в розумінні й визнанні того факту, що процес становлення цього феномена розпочинається буквально з перших днів життя дитини. Можна сказати, що немовля вже з молоком матері підсвідомо вбирає певну етнічно, національно своєрідну інформацію.

Наступною умовою, без якої неможливо навіть уявити собі процес національного виховання, у тому числі виховання національної самосвідомості учня, є наявність у самих учителів глибокої переконаності, що питання національного виховання дітей, розвитку в них національно орієнтованої свідомості і самосвідомості є справді конче потрібним завданням, виконання якого, у поєднанні з іншими, сприяє гармонійному і всебічному розвитку особистості учня.

Дуже важливо, щоб самі педагоги були переконані, що без належного національного виховання в учня не можуть відповідним чином розвиватися такі якості особистості, як патріотизм, громадянська солідарність, відповідальність й інші важливі характеристики громадянського спрямування.

Учителю належить глибоко усвідомити, що немає світового чи всесвітнього громадянства, так само як немає абстрактної людини, “людини взагалі”, що кожна людина, стає часткою людства лише через те, що реально вона є часткою тієї чи іншої нації [5]. Щоб успішно здійснювати складну і благородну виховну місію формування особистості національно свідомих громадян України, вчитель повинен бути не лише непохитно переконаний у правильності і праведності, у великому державницькому сенсі цієї місії й володіти глибокими знаннями, що стосуються національних проблем, досконало оперувати ними і, найголовніше, уміти переконувати учнів, їхніх батьків, що тільки громадяни-патріоти, національно свідомі, духовно багаті

люди здатні стати володарями своєї долі, своєї держави й завдяки цьому жити повноцінним, як духовно, так і матеріально, життям.

Учитель повинен допомогти людям зрозуміти, що варта поваги і заслуговує на повнокровне, світле, гідне високого звання Людини лише та нація, переважна кількість представників якої збагнула, що лише вони самі – і ніхто інший – відповідальні за власну долю, долю своїх нащадків, де сподіватися на милосердя і філантропійну поблажливість “добрих” сусідів чи навіть близьких родичів завжди було виявом самозневаги, що знесилювали дух нації або взагалі руйнували її, перетворюючи у додаток до тих націй, які ніколи не втрачали почуття власної гідності й цілком справедливо постійно і невідступно піклувалися, насамперед, про свій власний народ, про свою власну націю. Як свідчить історія, не може бути шанованою – ніким і ніколи, жодна з тих у світі націй, які не поважають самих себе [3].

Успіх виховання національної свідомості і самосвідомості значною мірою залежить від того, наскільки глибоко вдається збагнути й розкрити сутність національної ідеї. Визначаючи поняття сутності національної ідеї, можна зазначити, що крім спільного для всіх націй, кожна нація має певний специфічний для неї момент чи складову частину національної ідеї. На жаль, у добу сучасності розуміння суті цієї вельми демократичної, гуманістичної, справедливої ідеї доступне лише небагатьом громадянам України. Натомість значній частині, особливо представникам старшого покоління, притаманна переважаюча тенденція до протиставлення одних груп населення іншим на ґрунті їхньої етнічної чи регіональної належності. Тому так важливо і необхідно усвідомлення громадянами України того факту, що всі етноси разом складають єдину національну спільноту, яка тільки й здатна до державотворчих процесів як необхідної умови самозбереження й саморозвитку всіх етносів – складових частин єдиної національної спільноти. Можна з сумом констатувати, що усвідомлення необхідності єднання, соборності як єдиного порятунку української нації приходило, поверталось до українського народу лише у

періоди великих потрясінь, катастроф, що загрожували самому фізичному існуванню нації: голодомори, чорнобильська катастрофа, стихійні лиха надзвичайної руйнівної сили.

Серед чинників, котрі визначають формування національної свідомості і самосвідомості особистості учнів, особливе місце належить процесам ідентифікації, самоідентифікації. Самоідентифікація в етнічному чи національному контексті означає визнання людиною своєї подібності чи тотожності з тими представниками етносу чи нації, до яких вона себе відносить. Цей процес складний і передбачає достатньо високий рівень розвиненості в індивіда рефлексивних здатностей, тобто здатностей бачити себе збоку як носія певних соціально-психологічних, характерологічних та інших специфічних особливостей, властивостей, які найбільшою мірою притаманні саме цій етнічній або національній спільності. Національна або етнічна самоідентифікація може мати місце і реалізуватися належним чином, коли у суб'єкта самоідентифікації, в даному разі особистості старшокласника, достатньо розвинені уміння аналізувати й оцінювати типові риси своєї спільноти, співвідносити ці риси з характеристиками інших, "чужих" спільнот.

Сприяючи процесові національної самоідентифікації особистості учня старших класів, учитель має постійно дбати про дотримання таких принципів, як гуманність і толерантність. На практиці це означає, що жодна специфічна для певного етносу або нації риса, властивість, що відзначається позитивними характеристиками, не повинна усвідомлюватися й оцінюватися як така, що дає її носієві підстави на виключність чи на привілейоване становище щодо інших, яким ця позитивна риса не властива, або яка в них виражена слабо. Так само негативні риси чужої спільноти не можуть бути підставою для її зневаження чи дискримінації [6].

Слід пам'ятати, що нехтування згаданими принципами може стати причиною виникнення небезпечних тенденцій у розвитку національної самосвідомості особистості учня, зокрема, таких, як претензії на особливе місце

власної нації серед інших спільнот світу, упевненість у праві власної нації виконувати якусь “месіанську”, виняткову роль у долі інших націй. Зрозуміло, що подібні тенденції, коли вони опановують елітою певної нації, стають базою для виникнення вкрай небезпечних, антигуманних, шовіністичних, фашистських та інших тенденцій у міжнаціональних стосунках.

Міркування науковців [1;3;4] щодо ментальності українців заслуговують особливої уваги завдяки прагненню автора до об’єктивності, неупередженості. Так, наголошуючи на таких позитивних рисах української ментальності як особливий зв’язок з землею, прагнення до гармонії, до волі, демократизм, кордоцентричність, глибока самобутня християнськість, пошана батьків і старших у родині, культ матері, автори водночас говорять про деякі характеристики, що негативно позначаються на долі українського народу: індивідуалізм, надмірна довірливість, певний анархізм, що є своєрідним виявом протесту проти будь-якого обмеження волі, надмірна емоційність тощо.

Чим глибше особистість старшокласника пізнає національно своєрідні особливості, менталітет своєї нації, тим більший інтерес вона здатна проявляти до ментальності інших націй, а це стає важливим підґрунтям такої суттєвої характеристики, як національна самоповага, почуття національної гідності, що органічно поєднується з повагою до представників інших національних спільнот. Тільки глибоко пізнавши себе, пройшовши той складний, але так необхідний шлях для себе, особистість учня зможе відчувати повагу до себе, до тієї спільноти, з якою у неї однакове коріння, доля, відповідальність за майбутнє [7]. Це майбутнє творить для себе кожна нація: своїм усвідомленням власного минулого, усвідомленням того що майбутнє нації твориться сьогодні, щоденною працею, волею кожного члена національної спільноти. Тільки за таких умов нація здатна самовиразитись, самореалізуватись і досягти у своєму розвитку тих вершин, які й стануть її гідним внеском у скарбницю загальнолюдських цінностей. Цілком зрозуміло, що зденаціоналізована особистість ніколи не зможе стати справжнім громадянином.

Висновки. Таким чином, без систематичної і цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення особистості неможливе удосконалення будь-якого суспільства. Але досягти зрілості людина як особистість здатна лише через громадянське бачення світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі й відповідальності за ті процеси, що відбуваються в суспільстві.

Національна система виховання повинна створити всі умови для того, щоб розкривалися природні задатки, формувалися нахили, здібності, вироблялося творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізовувався її творчий потенціал. Система виховання національної свідомості учнів є складовою й невід'ємною частиною життєдіяльності, життєтворчості рідного народу.

Перспективи подальшого пошуку в напрямку дослідження вбачаємо в обґрунтуванні показників сформованості національної свідомості і самосвідомості шкільної молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас Л.М. Розвиток національної самосвідомості старшокласників // Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика: Наук.-метод. щорічник. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2001. – С. 209-220.
2. Завалевський Ю.І. Громадянське виховання старшокласників: проблеми, досвід, перспективи. Навч.-методичний посібник. – К., 2003. – 104 с.
3. Іова В.Ю., Люріна Т.І. Формування громадянської культури особистості. Кам'янець – Подільський. Абетка, 2002. – 172 с.
4. Патей-Братасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. – Тернопіль, 1999. – 254с.
5. Петронговський Р.Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія // За ред. проф. М.В. Леквівського. – Житомир: Полісся, 2003. – 2003. – 192 с.

6. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи. Методичний посібник для вчителів // За ред. академіка Д.О. Тхоржевського. – К., 1999. – 295 с.
7. Сухомлинська О.В. та ін. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6.
8. Чабан Л.Г. Мистецтво виховання громадянина. – Донецьк: Видавництво “УкрНТЕК”, 2002. – 32 с.